

جمهوری اسلامی ایران

مدیریت حوزه علمیه استان قم

رساله علمی سطح چهار

اخلاق صنفی روحانیت

از منظر آیات، روایات و سیره‌ی عالمان شیعی

راهنما: استاد حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر مسعود آذربایجانی

مشاور: استاد حجت‌الاسلام والمسلمین محمد عالم‌زاده نوری

محقق: سید محمد مرتضوی

۱۳۹۵

چکیده

موضوع این نوشته، اخلاق صنفی روحانیت از منظر آیات، روایات و سیره‌ی عالمان شیعی می‌باشد.

گذشته از دو فصل اول، که در آنها به کلیات، مفهوم شناسی و معرفی نهاد روحانیت پرداخته شده، موضوعات را در فصل‌های دیگر در دو جنبه اخلاقیات عام (مانند اخلاق بندگی، فردی، خانوادگی و اجتماعی) و اختصاصات صنفی (آداب و زی طلبگی، اخلاق دانشوری) مورد بررسی قرار دادیم و در آخر به راهکارهای ارتقای اخلاق صنفی پرداختیم.

پس از بررسی به این نتیجه رسیدیم که طلبه و روحانی وظیفه دارد در زمینه‌های یاد شده خود را با این آموزه‌های اخلاقی تطبیق دهد تا بتواند بیشتر به دین و جامعه ثمردهی کند و عنصر مفیدی واقع شود.

روش این تحقیق به صورت توصیفی و تحلیلی است که مطالب آن به صورت کتابخانه‌ای گردآوری شده است.

کلید واژگان: اخلاق، اخلاق کاربردی، اخلاق صنفی، صنف، روحانیت، سیره، عالم، شیعه.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
ب	چکیده.....
۱	مقدمه.....
۵	فصل اول:.....
۵	کلیات، مفهوم شناسی و نهاد روحانیت.....
۶	گفتار اول: کلیات.....
۶	بیان مسأله.....
۶	پیشینه تحقیق.....
۹	سؤالات تحقیق.....
۹	سؤال اصلی.....
۹	سؤالات فرعی.....
۹	ضرورت تحقیق.....
۱۲	اهداف تحقیق.....
۱۲	روش تحقیق.....
۱۳	گفتار دوم: مفهوم شناسی.....
۱۳	اخلاق.....
۱۳	معنای لغوی «اخلاق».....
۱۳	معنای اصطلاحی «اخلاق».....
۱۵	اخلاق کاربردی.....
۱۵	اخلاق صنفی (حرفه‌های).....
۱۶	روحانیت.....
۱۶	معنای لغوی «روحانیت».....
۱۶	معنای اصطلاحی «روحانیت».....
۱۷	صنف.....
۱۷	سیره.....
۱۷	عالم.....
۱۷	شیعه.....
۱۸	گفتار سوم: نهاد روحانیت.....
۱۸	مقدمه.....
۱۸	تعریف روحانیت و هویت آن.....
۱۹	هویت طلبه و روحانی.....
۲۰	رسالت حوزویان.....
۲۱	نقش اجتماعی طلبه.....
۲۲	تاریخچه نهاد روحانیت.....
۲۳	۱-۶. حوزه علمیه قم و ری.....
۲۳	۲-۶. حوزه علمیه بغداد.....
۲۴	۳-۶. حوزه علمیه حلب، حله، شام.....

۲۴	..... حوزه علمیه نجف
۲۴	..... احیای مجدد حوزه در قم
۲۵	..... جمع بندی
۲۶	..... ساختار رساله

فصل دوم: ۲۷

وظایف اخلاقی روحانی در حیطة بندگی ۲۷

۲۸	..... ۱. ایمان
۲۸	..... ۲. اخلاص
۳۰	..... ۳. تقوا
۳۲	..... ۴. توکل
۳۵	..... ۵. تعبد
۳۸	..... ۶. ذکر خدا و احساس حضور
۴۰	..... ۷. ارتباط با خدا، عبادت، دعا
۴۰	..... ۸. نماز اول وقت
۴۳	..... ۹. تهجد و شب زنده داری
۴۵	..... ۱۰. انس با قرآن
۴۷	..... ۱۱. انس با دعا و مناجات
۵۱	..... ۱۲. استمرار بر طهارت (دائم الوضو بودن)
۵۳	..... ۱۳. خوف و خشیت از خدا
۵۳	..... ۱۴. امید به خدا
۵۳	..... ۱۵. ولایت‌مداری
۵۴	..... ۱۶. غیرت بر دین
۵۴	..... ۱۷. اعتدال در امور عبادی و معنوی
۵۴	..... جمع بندی

فصل سوم: ۵۷

وظایف روحانی در تهذیب نفس ۵۷

۵۸	..... ۱. انطباق گفتار و عمل
۶۳	..... ۲. صبر و شکیبایی
۶۳	..... ۳. سخت‌کوشی و پرکاری، پرهیز از تبلی
۶۵	..... ۴. اراده پولادین
۶۶	..... ۵. قناعت و پرهیز از دنیا دوستی
۶۷	..... ۶. اغتنام فرصت
۶۷	..... ۷. طمأنینه و پرهیز از عجله
۶۸	..... ۸. میانه‌روی و اعتدال
۶۹	..... ۹. رشد متوازن و جامع
۶۹	..... ۱۰. رشد مستمر
۷۰	..... ۱۱. اعتماد به نفس و امیدواری
۷۱	..... ۱۲. چالاکی و سرعت عمل

۷۱	.....	۱۳. مناعت طبع و عزت نفس
۷۲	.....	۱۴. بلندهمتی
۷۳	.....	۱۵. اعتدال در استفاده از رسانه‌های نوین
۷۳	.....	۱۶. مسئولیت‌پذیری
۷۴	.....	۱۷. حزم و تدبیر و دوراندیشی و آینده‌نگری
۷۵	.....	۱۸. نظم و برنامه‌ریزی
۷۹	.....	۱۹. عفت و حیا
۸۰	.....	جمع بندی

فصل چهارم: ۸۳

وظایف اخلاقی روحانی در خانواده ۸۳

۸۴	.....	۱. احترام و احسان به والدین
۸۵	.....	۲. اهتمام به تربیت فرزندان
۸۷	.....	۳. اهتمام به اصلاح خانواده
۸۹	.....	۴. تأمین معاش خانواده
۹۱	.....	۵. تأمین رضایت نسبی خانواده
۹۵	.....	جمع بندی

فصل پنجم: ۹۷

وظایف اخلاقی روحانی در جامعه ۹۷

۹۸	.....	۱. فعالیت‌های گروهی
۹۹	.....	۲. مردمی بودن
۱۰۱	.....	۳. محبت و مهربانی
۱۰۲	.....	۴. تکریم مردم
۱۰۳	.....	۵. شرح صدر
۱۰۴	.....	۶. بی‌توقعی و استغنا
۱۰۵	.....	۷. مدارا، رفق و نرمش
۱۰۶	.....	۸. حُسن ظن و پرهیز از بدگمانی و داوری درباره مردم
۱۰۶	.....	۹. فروتنی و پرهیز از تکبر و خودستایی
۱۰۷	.....	۱۰. حسن استماع
۱۰۸	.....	۱۱. وفای به عهد
۱۰۹	.....	۱۲. اصلاح بین مردم
۱۱۰	.....	۱۳. انتقادپذیری
۱۱۱	.....	۱۴. خوش اخلاقی و حسن معاشرت اجتماعی
۱۱۲	.....	۱۵. شوخ طبعی و مزاح
۱۱۳	.....	۱۶. پرهیز از تجسس و عیب‌جویی
۱۱۳	.....	۱۷. پرهیز از خشم و خشونت
۱۱۴	.....	۱۸. بزرگواری در برخورد با مردم و جواب بدی را با خوبی دادن
۱۱۵	.....	۱۹. مهربانی با کودکان
۱۱۶	.....	۲۰. یتیم‌نوازی

۱۱۶.....	۲۱. حفظ و کنترل زبان .....
۱۱۷.....	۲۲. نرمی در گفتار و رفتار .....
۱۱۸.....	۲۳. گذشت و بخشیدن خطای دیگران .....
۱۱۹.....	۲۴. دوری از کینه‌توزی .....
۱۱۹.....	۲۵. انصاف و عدالت .....
۱۲۰.....	۲۶. شهامت و شجاعت .....
۱۲۱.....	۲۷. تفاوت نگذاشتن میان مردم .....
۱۲۲.....	۲۸. صداقت و یک‌رنگی و پرهیز از دروغ .....
۱۲۳.....	۲۹. امانت‌داری .....
۱۲۵.....	۳۰. نرمی در عین صلابت .....
۱۲۶.....	۳۱. جلوگیری از مداحی و چاپلوسی .....
۱۲۸.....	۳۲. احسان و انفاق .....
۱۲۹.....	۳۳. قدرشناسی و سپاسگزاری .....
۱۳۰.....	۳۴. پرهیز از بیان کمبودها و نقاط ضعف زندگی خود .....
۱۳۰.....	۳۵. جهاد اجتماعی و فداکاری برای اسلام .....
۱۳۱.....	۳۶. ادب .....
۱۳۴.....	۳۷. تواضع .....
۱۳۵.....	۳۸. حفظ وحدت .....
۱۳۶.....	جمع بندی .....

فصل ششم: ۱۳۹

وظایف اخلاقی روحانی از جهت صنفی ۱۳۹

۱۴۰.....	گفتار اول: آداب و زی طلبگی .....
۱۴۰.....	۱. رعایت احترام حریم عمومی .....
۱۴۱.....	۲. رعایت عرف و آداب اجتماعی .....
۱۴۸.....	۱-۲. آراستگی ظاهری .....
۱۴۹.....	۲-۲. پرهیز از لباس شهرت .....
۱۵۰.....	۳-۲. پرهیز از رفتار سبک و خلاف شأن و حفظ متانت و وقار .....
۱۵۵.....	۴-۲. پرهیز از عمل تنفرانگیز و چندش‌آور .....
۱۵۶.....	۵-۲. پرهیز از رفتار خلاف ادب .....
۱۵۸.....	۶-۲. پرهیز از حضور در اماکن خاص .....
۱۶۱.....	۷-۲. پرهیز از شوخی و خنده بی‌جا و کنترل خود در مجلس .....
۱۶۱.....	۸-۲. پرهیز از تکلف .....
۱۶۲.....	۳. پرهیز از مواضع تهمت .....
۱۶۶.....	۴. دقت در مواجهه با بانوان .....
۱۶۹.....	۵. پرهیز از تشبه به ناهلان .....
۱۷۰.....	۶. پرهیز از امتیازخواهی .....
۱۷۱.....	۷. اعتدال در دارایی، مخارج و سطح زندگی .....
۱۷۵.....	گفتار دوم: اخلاق تعلیم و تعلم (دانشوری) .....
۱۷۵.....	۱. علم دوستی و دانش‌اندوزی و بزرگداشت علم .....
۱۷۶.....	۲. احترام به استاد .....

۳	سپاسگزاری از استاد	۱۷۹
۴	نشر علم و دانش	۱۸۰
۵	حضور مستمر در درس	۱۸۰
۶	پرهیز از مدرک گرایی	۱۸۱
۷	رعایت شاگردان	۱۸۳
۸	احترام به مدیران و بزرگان حوزه	۱۸۴
	گفتار سوم: اخلاق تحقیق	۱۸۵
	گفتار چهارم: اخلاق تبلیغ و اخلاق تربیت	۱۸۸
۱	هنجارهای مرتبط با اصل تبلیغ	۱۸۸
۲	هنجارهای مرتبط با محتوای پیام	۱۸۹
۳	هنجارهای مرتبط با روش ارائه پیام	۱۹۰
۴	هنجارهای مرتبط با مخاطب پیام	۱۹۲
	گفتار پنجم: اخلاق مدیریت اجتماعی	۱۹۳
	جمع بندی	۱۹۶

فصل هفتم: ۱۹۷

وظایف در جهت ارتقای اخلاق صنفی ۱۹۷

	گفتار اول: وظایف مربوط به شخص طلبه و روحانی	۱۹۸
۱	مشارطه، مراقبه، محاسبه و معاقبه	۱۹۸
۲	شرکت مستمر در درس اخلاق	۲۰۱
۳	ارتباط با کتب اخلاقی و مطالعه مستمر	۲۰۲
۴	معاشرت با صالحان	۲۰۳
	گفتار دوم: وظایف معاونت تهذیب حوزه	۲۰۴
۱	روشنگری	۲۰۵
۲	تشکیل درس اخلاق کاربردی	۲۰۶
۳	تشکیل کارگاه‌های اخلاق صنفی	۲۰۸
۴	برگزاری اردوهای تهذیب	۲۰۹
۵	قرار دادن مربیان مجرب در اختیار طلاب	۲۱۱
	گفتار سوم: وظایف اساتید	۲۱۳
۱	ذکر حدیث اخلاقی در ابتدای درس	۲۱۳
۲	رصد شاگردان از جهت اخلاقی (مراقبت اخلاقی)	۲۱۴
	جمع بندی	۲۱۴
	نتیجه گیری، محدودیت‌ها و پیشنهادات	۲۱۶
	نتیجه گیری:	۲۱۶
	محدودیت‌ها	۲۱۷
	پیشنهادات:	۲۱۷
	منشور اخلاقی حوزه و حوزویان	۲۱۹
	کتابنامه	۲۲۳

مقدمه

اخلاق از ضروریات زندگی بشر است و انسان‌ها برای زندگی کردن در کنار یکدیگر و تداوم حیات اجتماعی خود، نیاز مبرم به آن دارند و بدون آن رو به انحطاط خواهند گرایید. ضرورت رعایت اخلاق در حیات بشر تا بدان‌جاست که رسول خدا ﷺ هدف بعثت خود را کامل نمودن اخلاق بیان می‌کند و می‌فرماید: «إنما بعثت لأتمم مكارم الأخلاق».^۱ پایبندی به اخلاق و اخلاق‌مداری در زندگی فردی و اجتماعی، موضوعی مشترک در میان همه انسان‌هاست و اختصاص به هیچ آیین و مذهبی ندارد؛ زیرا ریشه در فطرت انسان‌ها دارد. به همین علت امیر مؤمنان علیه السلام در کلام گهربار خود پایبندی به اخلاق را بدون ایمان به بهشت و دوزخ امری ضروری می‌داند.^۲

بنابراین همه مردم باید پایبند به اخلاق باشند. در این میان آراسته شدن برخی از اصناف مانند روحانیون به فضائل اخلاقی شایسته‌تر و ضروری‌تر است؛ چنانکه رسول اعظم صلی الله علیه و آله و سلم برخی از این صفات را در کلام خود برمی‌شمارد و می‌فرماید:

«عدل، سخاوت، تقوا، صبر، توبه، و حیا [برای همگان] خوب است؛ ولی [در این میان] عدل برای زمامداران، سخاوت برای ثروتمندان، تقوا برای عالمان دین، صبر برای فقیران، توبه برای جوانان و حیا برای بانوان خوب‌تر و شایسته‌تر [از دیگران] است».^۳

دوری از صفات بد و رذائل اخلاقی نیز مانند آراستگی به صفات نیک در برخی از اشخاص و اصناف از اهمیت بیشتری برخوردار است؛ چنانکه امیر مؤمنان علیه السلام در کلام خود به پاره‌ای از رذائل اخلاقی برخی از صنوف اشاره فرموده و با بیان اختصاصی آنها برای هر صنف مورد نظر، اهمیت و ضرورت دوری از آنها را برای ایشان پررنگ‌تر جلوه می‌دهند:

«زشتی نه چیز از نه گروه، بیشتر از دیگران است: [۱] بدخلقی از پادشاهان و حاکمان؛ [۲] بخل از ثروتمندان [۳]، زود خشم گرفتن و عصبانی شدن از عالمان؛ [۴] جوانی کردن از پیرمردان؛ [۵] قطع رابطه کردن از بزرگان قوم؛ [۶] دروغ از قضات؛ [۷] رشوه از پزشکان؛ [۸] بدزبانی از زنان؛ [۹] به سختی مجازات کردن از صاحبان قدرت».^۴

بنابراین پاره‌ای از ویژگی‌های اخلاقی، علاوه بر کاربرد عمومی، با توجه به حساسیت صنف روحانی در انجام وظیفه تبلیغ و نشر معارف دین، برای این آنان ضرورت و اهمیت دو چندان دارد؛ چرا که جامعه ما، با وجود تأثیرات مخرب رسانه‌های نوین، مانند ماهواره و اینترنت و القائاتی که از ناحیه اجانب صورت می‌گیرد، هنوز از جهت تربیتی و فرهنگی تحت تأثیر این صنف قرار دارد.

۱. طبرسی، حسن بن فضل، مکارم الاخلاق، ص ۸

۲. لو کُنَّا لآلِ رَجُلٍ جَنَّةً وَ لَنَخْتَنِي نَاراً وَ لَا نُؤَابَا وَ لَا عِقَاباً لَكَانَ بِنَبِيٍّ لَنَا أَنْ نَطْلُبَ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ فَإِنَّهَا مِمَّا تَدُلُّ عَلَى سَبِيلِ النَّجَاحِ. (نوری طبرسی، حسین، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، ج ۱۱)

ص، (ب ۳)

۳. ر. ک: نهج الفصاحه، ص ۲۴، حدیث ۲۰۰۶.

۴. نوری طبرسی، حسین، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، ج ۱۱، ص، ۳۶۹.

روحانی مهذب که خود را تحت تربیت اخلاقی قرار داده و با آیات نورانی قرآن و روایات، باطن خود را جلا بخشیده، تأثیر روحی و تربیتی او از محیط خانه و اطرافیان گذشته، می‌تواند جامعه‌ای را به سوی دین و معارف بلند توحیدی آمیخته با سجایای نیکوی اخلاقی سوق دهد.

در این زمینه تلاش فراوانی انجام گرفته و به دست بزرگان و اندیشمندان حوزوی آثار فراوانی پدید آمده که هر کدام در جای خود درخور تمجید است. بعضی از این آثار عبارتند از:

۱. درآمدی بر شناخت حوزه و روحانیت^۱
۲. گذشته، حال و آینده حوزه در نگاه رهبری^۲
۳. نسیم هدایت^۳
۴. مانیفست روحانیت (۲ و ۱)^۴
۵. رسالت‌های سازمان روحانیت^۵
۶. ولایت، رهبری و روحانیت^۶
۷. هویت صنفی روحانیت^۷
۸. حوزه و روحانیت^۸
۹. حوزه و روحانیت^۹
۱۰. آداب الطلاب (۶۶۵ صفحه) و آفات الطلاب (۲۶۲ صفحه)^{۱۰}
۱۱. نگاهی به حوزه^{۱۱}
۱۲. دانش تحصیل دانش^{۱۲}
۱۳. حوزه^{۱۳}
۱۴. صراط اندیشه و عمل^۱

۱. علم الهدی، منصور، مرکز نشرهاجر، تابستان ۱۳۸۵، ۱۵۲ صفحه.

۲. جمعی از نویسندگان مجله حوزه، دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۶، ۵۵۲ صفحه.

۳. وافی، علی، مصاحبه با آیات عظام مکارم و سبحانی و استاد مصباح یزدی، قم، شفق، ۱۳۸۸، ۵۹۲ صفحه.

۴. غلامی، رضا، مرکز مطالعات و انتشارات آفتاب توسعه، تهران، نشاط، ۱۳۸۴، ۸۵ صفحه.

۵. فریبهی، احمد و همتیان، علی اصغر، قم، فقاقت، ۱۳۸۷، ۸۵ صفحه.

۶. بهشتی، محمد حسینی، بنیاد نشر آثار و اندیشه‌های شهید آیه‌الله دکتر بهشتی، تهران، بقعه، ۱۳۸۳، ۴۰۰ صفحه.

۷. حکیمی، محمد رضا، دفتر انتشارات اسلامی، قم، ۱۳۶۱، ۱۰۴ صفحه.

۸. جوادی آملی، عبدالله، قم، اسراء، ۱۳۹۱، ۲۹۴ صفحه.

۹. خامنه‌ای، سید علی، مرکز اسناد انقلاب اسلامی، تهران، ۱۳۹۰، ۶۰۸ صفحه.

۱۰. برخوردار، شاکر، لاهوت، تهران، ۱۳۸۵. (تدوین بیانات مرحوم آیه‌الله مجتهدی خطاب به طلاب و روحانیون).

۱۱. هلالیان، سعید، کتاب فردا، قم، ۱۳۹۳، ۷۱۴ صفحه.

۱۲. همان، ولاء منتظر، قم، ۱۳۹۰، ۳۱۸ صفحه.

۱۳. مصباح یزدی، محمد تقی، مؤسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی ره - قم، ۱۳۷۶، ۲۴۰ صفحه.

۱۵. روحانیت^۲

۱۶. حوزه و روحانیت از دیدگاه شهید مطهری^۳

۱۷. حوزه علمیه هست‌ها و بایدها^۴

۱۸. میقات سبز^۵

۱۹. راه و رسم طلبگی (جلد ۲)^۶

۲۰. راه و رسم طلبگی - هفت دفتر^۷

۲۱. درآمدی بر زی طلبگی^۸

۲۲. میثاق طلبگی^۹

۲۳. لباس روحانیت چراها و بایدها^{۱۰}

که در این رساله به بررسی این ضرورت مهم در زندگی عبادی، فردی، خاموادگی و اجتماعی آنان با نظر به آیات قرآن کریم و روایات اهل بیت علیهم‌السلام و نیز سیره علمای ربانی، به‌ویژه استوانه‌های اخلاق در حوزه پرداخته‌ایم.

۱. علیدوست، ابوالقاسم، کانون اندیشه جوان، تهران، ۱۳۹۴، ۲۴۰ صفحه.

۲. مطهری، مرتضی، انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی، قم، ۱۳۷۰، ۱۵۰ صفحه.

۳. داود شهروئی، پارسایان، قم، ۱۳۷۹، ۱۳۶ صفحه.

۴. خاتمی، سید احمد، آستان قدس، مشهد، ۱۳۸۵، ۱۳۲ صفحه.

۵. هادوی، مهدی، خانه خرد، قم، ۱۳۸۰، ۱۲۸ صفحه.

۶. عالم زاده نوری محمد، ولاء منتظر، قم، ۱۳۸۷، ۲۰۰ و ۱۳۵ صفحه.

۷. همان، راه و رسم طلبگی، قم: موسسه ولاء منتظر، ۱۳۹۰.

۸. همان، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، قم، ۱۳۹۳، ۱۹۲ صفحه.

۹. همان، مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه، قم، ۱۳۹۲، ۲۳۲ صفحه.

۱۰. همان، مؤسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی ره، قم، ۱۳۹۳، ۸۸ صفحه.